

ANNA SYLWIA CZYŻ* – WARSZAWA

**KONTRAKT Z HENRYKIEM (HEINRICHEM) KÜNTZOWEM
Z 1634 ROKU NA OLTARZ GŁÓWNY
DO KATEDRY WILEŃSKIEJ – CENNE ŹRÓDŁO
Z ROZPROSZONEGO ARCHIWUM KATEDRALNEGO
DO JEJ BAROKOWEGO WYSTROJU**

**CONTRACT WITH HENRYK (HEINRICH) KÜNTZOW
OF 1634 FOR THE MAIN ALTAR FOR VILNIUS CATHEDRAL –
A VALUABLE SOURCE FROM THE SCATTERED
CATHEDRAL ARCHIVES FOR ITS BAROQUE ORNAMENTATION**

Abstract

The article cites a valuable source for the early-Baroque, unpreserved decoration of Vilnius Cathedral, which was destroyed in 1655, when the five-year occupation of Vilnius by Moscow troops began. The creator of the altarpiece, which was visually matched to the Gothic chancel, was a woodcarver from Nyasvizh, Henryk Küntzow. He made a two-tiered, gilded altarpiece, probably based on the scheme of a triumphal arch. The creation of such a structure, on the one hand, was associated with changes in the interiors of churches in the spirit of the Counter-Reformation, and on the other hand, was part of the retrofitting of the Vilnius Cathedral prior to the celebration of the transfer of the relics of St Casimir to the newly erected chapel-sanctuary (1636).

Keywords: Vilnius; cathedral; Henryk Küntzow; Bishop Abraham Voina; canons of Vilnius

Translated by Marek Robak-Sobolewski

* Anna Sylwia Czyż – dr hab. historii sztuki, prof. UKSW, Instytut Historii Sztuki, Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie

e-mail: a.czyz@uksw.edu.pl

<https://orcid.org/0000-0001-7923-1204>

Archiwa diecezji wileńskiej, jego biskupa i kapituły są rozproszone i bardzo niepełne szczególnie w odniesieniu do najstarszych dziejów Kościoła w Wielkim Księstwie Litewskim¹, sięgających oficjalnie 1387 roku, kiedy to dokonał się chrzest Litwy, będący pokłosiem unii w Krewie (1385). W 1390 roku lub rok później erygowano zależne od Gniezna biskupstwo wileńskie², podejmując jednocześnie budowę katedry pw. św. Stanisława i św. Władysława, obok której usytuowana została pierwotna siedziba biskupa. Wielokrotnie niszczone, odbudowywana i przebudowywana świątynia swój ostateczny – klasycystyczny kształt z lat 1782-1801 zawdzięcza osobie Wawrzyńca Gucewicza. Choć na podstawie badań archeologiczno-architektonicznych można rekonstruować formę gotyckiej katedry, wzniesionej na nowo po pożarze w 1419 roku jako bezwieżowa, trójnawowa, dziewięcioprzęsłowa w typie hali ze zintegrowanym chórem i funkcjonalnym obejściem³, a także jej renesansową i barokową przebudowę, to nadal niewiele wiemy o zmieniającym się na przestrzeni wieków wyposażeniu i wystroju świątyni. Stąd niezwykle cenny jest zachowany kontrakt na ołtarz główny zawarty w 1634 roku ze snycerzem nieświeskim Henrykiem (Heinrichem) Küntzowem.

Po raz pierwszy, ale – co jasne – bez przytoczenia i dokładniejszego omówienia źródła wspominał o snycerzu Euzebiusz Łopaciński w spisie artystów i rzemieślników czynnych w Wielkim Księstwie Litewskim⁴. Nazwisko rzeźbiarza odczytał

¹ Dokumenty diecezji wileńskiej, powstałe do 1944 roku, znajdują się przede wszystkim w: Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka (dokumenty pergaminowe Kapituły Wileńskiej 1387-1922, 440 jedn. inw. – f. 6; akta Kapituły Wileńskiej 1391-1940, 27 511 jedn. inw. – f. 43; akta Kurii Metropolitalnej Wileńskiej 1388-1940, 1 022 jedn. inw. – f. 44; akta Kurii Metropolitalnej Wileńskiej 1391-1944, ponad 100 000 jedn. inw. – f. 318); Lietuvos Valstybes Istorijos Archyvas (akta Wileńskiej Rzymskokatolickiej Kurii Metropolitalnej 1468-1940, 28 694 jedn. inw. – f. 694; akta Rzymskokatolickiego Konsystorza Duchownego Biskupstwa Wileńskiego 1391-1915, 45 339 jedn. inw. – f. 604); Vilniaus Universiteto Biblioteka (dokumenty o różnej proveniencji XVI-XIX w. f. 57 – B53 i B54). W wymienionych instytucjach pojedyncze dokumenty znajdują się też w spuściznach po dziewiętnasto- i dwudziestowiecznych badaczach dziejów Wilna, w tym Władysławie Zahorskim i Henryku Uziębłe. Pojedyncze dokumenty przechowywane są także w warszawskim Archiwum Głównym Akt Dawnych. Zob. W. Zahorski, *Katedra wileńska*, Wilno 1904, s. 174-180.

² Proces erygowania biskupstwa wileńskiego sięga lutego 1387 roku, kiedy pojawiły się na ten cel pierwsze zapisy donacyjne Jadwigi i Władysława Jagiełły. Kanoniczna erekcja miała miejsce w połowie 1390 roku lub rok później. Na czele diecezji stanął polski franciszkanin Andrzej Jastrzębiec, uprzedni (pierwszy) biskup mołdawski. D. Baronas, S.C. Rowell, *The Conversion of Lithuania. From Pagan Barbarians to Late Medieval Christians*, Vilnius 2015, s. 278-279, 459-461; M.D. Kowalski, *Nieznaný dokument papiesski dla Andrzeja, pierwszego biskupa Seretu i Wilna, i powstanie biskupstwa wileńskiego*, „Studia Źródłoznawcze. Commentationes”, 53 (2015) s. 126-132.

³ J. Adamski, *Co może nam powiedzieć typ przestrzenny gotyckiej katedry w Wilnie? Rozważania o relacjach między formą i funkcjonalnością średniowiecznych katedr w Środkowej Europie i w obszarze nadbałtyckim*, „Studia Waweliana”, 22-21 (2022) s. 21-36.

⁴ *Materiały do dziejów rzemiosła artystycznego w Wielkim Księstwie Litewskim (XV-XIX w.)*, oprac. E. Łopaciński, Warszawa 1946, s. 16.

błędnie jako Kuntzan⁵. Za nim potknięcie powtórzył Aleksander A. Jaroszewicz, który z pomyłkami w artykule z 2000 roku, przytoczył obszerne fragmenty kontraktu. Hipotetycznie z Küntzowem związał ołtarze ufundowane w 1633 roku do kościoła pw. Michała Archanioła w Nieświeżu: Archaniołów Rafała i Gabriela (niezachowane) oraz ołtarz główny (obecnie w Nowej Myszy). Przypisał też Küntzowi realizację innych retabulów ze świątyń stawianych przez Radziwiłłów: w Mirze (1588), Świerżniu (1604), Mikołajowszczyźnie (1636) i Iszkłodzi (1641)⁶. Wskazane przez badacza realizacje nie są jednak jednorodne – wyszły z różnych prowincjonalnych warsztatów, operujących stylistyką będącą fuzją renesansowo-manierystycznych form niderlandzkich i włoskich.

Przedmiotem niniejszego artykułu jest więc uważne, pogłębione odczytanie kontraktu, jego publikacja i redakcja wraz z aparatem badawczym, a celem podjętych wysiłków rekonstrukcja wyglądu ołtarza głównego katedry wileńskiej sprzed okupacji moskiewskiej (1655-1660) i wskazanie okoliczności jego powstania.

Zlecenie na wystawienie ołtarza głównego w katedrze skierowane do Küntzowa przypadło na czas nie tyle jej remontu po wielkim pożarze Wilna w 1610 roku, co na modernizację podejmowaną w kontekście wystroju odpowiadającego liturgii potrydenckiej i treściom kontrreformacyjnym. Inwestycje przy katedrze rozpoczął bp Eustachy Wołłowicz, doskonale orientujący się w nowym modelu sztuki sakralnej, ale też popierający zakony rozwijające potrydencką duchowość przekładającą się na formy artystyczne⁷. Prace kontynuował jego następca, zagroźony przeciwnik protestantów, Abraham Woyna, który zlecił wystawienie nowego ołtarza głównego. Był to moment, kiedy ukończona była kaplica – sanktuarium św. Kazimierza, najważniejsza inwestycja Zygmunta III, a także kaplica grobowa bp. Wołowicza – Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi Panny. Przy tym podjęta przez Woynę fundacja wiązała się także z przygotowaniami do translokacji

⁵ Taka też wersja nazwiska pojawia się w: *Słowniku artystów polskich i obcych w Polsce działających (zmarłych przed 1966 r.)*. Malarze, rzeźbiarze, graficy, red. J. Maurin-Białostocka, J. Derwojed, t. 4, Warszawa 1986, s. 366 oraz H. Osiecka-Samsonowicz, *Tencalla Costante*, w: *Słownik architektów i budowniczych środowiska warszawskiego XV-XVIII wieku*, red. P. Migasiewicz, H. Osiecka-Samsonowicz, J. Sito, Warszawa 2016, s. 465. Poprawnie odnotowano je w: *Lietuvos dailininkų žodynas*, t. 1, *XVI-XVIII a.*, sud. A. Paliušytė, Vilnius 2005, s. 163. Sprawą otwartą pozostaje, czy nazwisko Küntzow wiąże się z miejscem pochodzenia rzeźbiarza. Należy podkreślić, że istnieje niewielka miejscowość w Meklemburgii – Kuntzow (Küntzow). Biorąc pod uwagę pochodzenie artystów wileńskich, czy szerzej działających na terenie Wielkiego Księstwa Litewskiego, jest to wielce możliwe. Odczytanie nazwiska snycerza z „w” na końcu, a nie z „n” potwierdza właśnie fakt istnienia wspomnianej meklemburskiej miejscowości.

⁶ A.A. Jaroszewicz, *Rzeźba ołtarzowa na ziemiach białoruskich w pierwszej połowie XVII wieku*, w: *Sztuka ziem wschodnich Rzeczypospolitej XVI-XVIII w.*, red. J. Lileyko, Lublin 2000, s. 320-322.

⁷ Wprowadzenie reform trydenckich w Rzeczypospolitej wiązało się z przyjęciem ustaw soborowych przez Zygmunta Augusta, ale ich praktyczna recepcja była rozłożona w czasie, sięgając w Wielkim Księstwie Litewskim połowy XVII wieku.

relikwii św. Kazimierza (13-14 sierpnia 1636) do ukończonej kaplicy katedralnej, na którą zjechał Władysław IV wraz z najważniejszymi osobami państwa polsko-litewskiego oraz przedstawicielami innych krajów⁸. Niebagatelne znaczenie miało też stworzenie stosownej oprawy dla nabożeństw czterdziestogodzinnych, powiązanych z umieszczeniem Eucharystii w centrum duchowości potrydenckiej.

Prestiżowe zamówienie skierowane do rzeźbiarza, bezsprzecznie związanego z Radziwiłłami i prężnym ośrodkiem artystycznym w Nieświeżu, nakazuje widzieć w Küntzowie twórcę utalentowanego, który śmiało mógł konkurować z artystami czynnymi wówczas w Wilnie przy katedrze, zamku i przy inwestycjach możnowładców. Artyści ci wywodzili się głównie z krajów basenu Morza Bałtyckiego, ale też Niderlandów, Włoch i Polski. Jeden z nich – Constante Tencalla – budowniczy kaplicy św. Kazimierza, przygotowujący dekorację katedry i Wilna na translokację relikwii św. Kazimierza był świadkiem spisywania omawianego dokumentu. Sugeruje to, że obok prac o charakterze artystycznym powierzano mu także sprawy organizacyjne. A więc tak jak wielu innych ówczesnych architektów był także budowniczym-przedsiębiorcą. Obok Tencalli podpisał się Augustyn Maciejkowski⁹ (il. 1). W związku z tym, że opracowania nie notują takiego kanonika, a jego podpis znajduje się tuż przy autografie Włocha, można ostrożnie uznać go za rzemieślnika czynnego przy katedrze wileńskiej¹⁰.

Projekt ołtarza, który został zniszczony podczas okupacji Wilna przez wojska moskiewskie (1655-1660/61)¹¹, powstał według autorskiego projektu samego Küntzowa. Była to struktura okazałych rozmiarów sięgająca 16 m wysokości i 10 szerokości, a więc dostosowana do wielkości wileńskiego prezbiterium, ściśle wypełniająca jego szerokość (wymiary katedralnego prezbiterium przed przebudową Wawrzyńca Gucewicza to ok. 23,5 m wysokości i nieco ponad 10 m szerokości)¹². Ołtarz miał zatem charakter rozrzeźbionej i połączanej ściany,

⁸ Uroczystości były planowane od początku lat 30. XVII wieku. H. Samsonowicz, *Kaplica św. Kazimierza w Wilnie i uroczyste przeniesienie relikwii świętego w 1636 roku*, w: *Sztuka ziem*, s. 338-343.

⁹ Jaroszewicz, *Rzeźba ołtarzowa*, s. 328 – błędnie odczytuje jego imię jako Hugo.

¹⁰ Jako snycerza określa go *Słownik artystów polskich i obcych w Polsce działających (zmarłych przed 1966 r.)*. *Malarze, rzeźbiarze, graficy*, red. J. Derwojed, t. 5, Warszawa 1993, s. 219, powołując się na Juliana Kołaczkowskiego, który za twórców snycerskiego ołtarza z 1634 roku uważał: Henryka Küntzowa, Augustyna Maciejkowskiego i Constantego Tencallę. J. Kołaczkowski, *Wiadomości dotyczące się przemysłu i sztuki w dawnej Polsce*, Kraków 1888, s. 534.

¹¹ Michał Homolnicki, powołując się na zapisy kapituły wileńskiej, pisał, że w 1661 roku „cała katedra zasypana była gruzami z połamanych ołtarzy i pomników, zawalona stosami obłężeńców pobitych czy głodem przemorzonych, których samo uprzątnienie nie mało czasu i kosztu zajęło”. M. Homolnicki, *Kilka uwag nad dziełem „Wilno od początków jego do roku 1750”*, przez J.I. Kraszewskiego, tom I, 1840; tom II, 1841, „Wizerunki i Roztrząsania naukowe. Poczest nowy drugi”, 22 (1841) s. 155.

¹² Jak zaświadcza rysunek Pietra de Rossiego z ok. 1786 roku (Muzeum Narodowe, Gr.Pol.6000/71 MNW) ok. połowy XVIII wieku wystawiono w katedrze ołtarz późnobarokowy, stojący przy wschodniej ścianie. Przynajmniej jeszcze w pierwszej połowie XVII wieku przestrzeń katedry była traktowana i postrzegana zgodnie z tradycją średniowieczną. Dotyczy to także kwestii funkcjonowania, zapewne przy lektorium („in medio ecclesiae”), ołtarza Świętego Krzyża (Walerianowskiego).

a biorąc pod uwagę proporcje oraz to, jak się wówczas budowało retabula i ilość wspomnianych w kontrakcie figur (siedem) był strukturą architektoniczną dwukondygnacyjną ze zwieńczeniem. Jego kształt najpewniej oparto o schemat łuku triumfalnego, co uznawano za najlepsze dla nowej, zreformowanej po soborze trydenckim liturgii¹³. Jednocześnie taka rozbudowana wznwyż konstrukcja zamykająca szczelnie przestrzeń prezbiterium była typowa dla ołtarzy powstających we wnętrzach gotyckich w pierwszej połowie XVII wieku – wysokich, a jednak o niezbyt szerokich prezbiteriach. Nowe retabula stawały się integralną częścią zastanej przestrzeni architektonicznej.

Chociaż w kontrakcie nie wspomina się o obrazach bezsprzecznie główne pole w obu kondygnacjach ołtarza było zarezerwowane dla malarstwa. Jak wspomniano w retabulum miało się znaleźć siedem figur, czyli najpewniej cztery na dole (raczej w układzie jedna nad drugą) i dwie w górnej kondygnacji oraz jedna w szczycie. Nie znamy ikonograficznego programu ołtarza, ale biorąc pod uwagę wezwanie katedry oraz tradycje pobożnościowe w Wielkim Księstwie Litewskim, w dolnej części figury mogły ukazywać św. Wojciecha i św. Stanisława, a być może także św. Władysława i św. Kazimierza. W tej ostatniej parze świętych, mając na względzie fakt, że kult św. Władysława nigdy w Litwie nie stał się wiodący, mógł się też pojawić św. Marcin – patron diecezji lub św. Jerzy – patron Litwy. W związku z tym, iż ołtarz powstawał do katedry świętym biskupom w drugiej kondygnacji mogli towarzyszyć święci Piotr i Paweł¹⁴. W zwieńczeniu ukazano Boga Ojca, Chrystusa Zmartwychwstałego lub Trójcę Świętą. Oczywiście należy zaznaczyć, że taka rekonstrukcja tematyki figur jest na tym etapie badań czysto hipotetyczna.

Pozłacany i malowany ołtarz był gotowy zgodnie z umową w przeciągu roku od rozpoczęcia prac, czyli w na koniec marca 1635 roku. W katedrze stanął zatem na Wielkanoc, obchodzoną tego roku 8 kwietnia. Honorarium snycerza wynosiło 1400 zł polskich, płatnych w sześciu ratach. Podczas pobytu w Wilnie Küntzow mieszkał w przestronnym drewnianym domu usytuowanym w ogrodzie, na tyłach pałacu biskupiego, gdzie zorganizował także pracownię¹⁵. Ołtarz wykonano z drewna lipowego, sosnowego i dębowego (konstrukcja), a materiał dostarczył zamawiający.

Ostateczne zmiany w przestrzeni świątyni przyniosły remonty i nowe fundacje wyposażenia po 1661 roku. M.A. Janicki, *Grób i komemoracja wielkiego księcia Aleksandra Witolda w katedrze wileńskiej w kontekście upamiętnienia Władysława Jagielly w katedrze krakowskiej i propagandy jagiellońskiej XIV-XVI w.*, „Przegląd Historyczny”, 111 (2020) z. 4, s. 795-797.

¹³ J.S. Pasierb, *Problematyka sztuki w postanowieniach soborów*, „Znak”, 16 (1964) nr 12, s. 1463-1464, 1471-1476.

¹⁴ M. Paknys, *Kult świętych na Litwie od XV do początku XVII wieku: efekt polityki Kościoła katolickiego czy przejawy odmienności kulturowej?*, w: *Środowiska kulturowe i kontakty kulturalne Wielkiego Księstwa Litewskiego od XV do XIX wieku*, red. U. Augustyniak, Warszawa 2009, s. 135, 140-142, 147-148.

¹⁵ Dom, ale nie wiadomo czy ten sam Küntzow wynajmował od kapituły w 1636 roku (w dokumencie nie pada jego nazwisko, a jedynie określenie „sculptor”). LMAVB f. 43-218, k. 223; *Lietuvos dailininkų*, s. 163.

O sprawach dotyczących inwestycji bp Woyna informował kapitułę wileńską w piśmie, jakie trafiło na jej obrady 24 kwietnia 1634 roku. Duchowny wyrażał w nim chęć puszczenia warendę lasu „w Baksztach”¹⁶, by pozyskane w ten sposób fundusze przeznaczyć na powstający ołtarz główny do katedry. Biskup wyznaczał też kanonika Michała Szulca na kierującego z jego ramienia przedsięwzięciem¹⁷. Podpis Szulca znajduje się na omawianym kontrakcie, jako występującego w imieniu bp. Woyny (il. 1). Wypłaty dla snycerza poświadczali natomiast inni przedstawiciele wileńskiej kapituły.

Ołtarz musiał się spodobać nie tylko biskupowi i kapitule, ale i samemu królowi, skoro 9 kwietnia 1636 roku Küntzow otrzymał od Władysława IV przywilej serwitoratu¹⁸. Świadczy to też, że snycerz wykonywał i dla niego pewne prace. Wiązały się one zapewne z udziałem, wraz z Constante Tencalą, w dekoracji na uroczystości translokacji ciała św. Kazimierza, ale być może i pracami na zamku wileńskim, które w pierwszej połowie XVII wieku miały charakter ciągły.

Na podstawie przeanalizowanego źródła wynika więc, że ołtarz Küntzowa powstał jako część przedsięwzięć artystycznych realizowanych w katedrze wileńskiej w latach 30. XVII wieku, które z jednej strony wiązały się z jej modernizacją w duchu potrydenckim, a z drugiej strony z przygotowaniem do translokacji relikwii św. Kazimierza. Były to jedne z największych uroczystości nowożytnego Wilna, o których nadal wiemy stosunkowo niewiele. Ołtarzowi nadano kształt łuku triumfalnego, a jego rzeźbioną i pozłacaną strukturą ściśle wypełniono wnętrze prezbiterium gotyckiej katedry. Ołtarz główny autorstwa Küntzowa, który po jego wykonaniu zyskał nowe zlecenia w Wilnie, stał zaledwie 20 lat. Zniszczony został podczas okupacji moskiewskiej i nie wpłynął na formę ołtarzy Wielkiego Księstwa Litewskiego.

Omawiane źródło jest przechowywane w Lietuvos valstybės istorijos archyvas w zbiorze Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie (f. 1135), jako część spuścizny Władysława Zahorskiego, lekarza i badacza historii Wilna, współzałożyciela TPN i jego prezesa w latach 1916-1927. Dokument znajduje się luzem w teczce z różnorodnymi i w sumie przypadkowymi archiwaliami.

Edycję kontraktu przygotowano zgodnie z zaleceniami Kazimierza Lepszego (*Instrukcja wydawnicza dla źródeł historycznych. Od XVI do połowy XIX w.*, Wrocław 1953). Pisownię zmodernizowano przy zachowaniu oryginalnej wymowy. Ze względu na brak konsekwencji w zapisie skrótów tytułatury i sprawowanych funkcji, dla lepszej czytelności zostały one rozwinięte w nawiasach zwykłych.

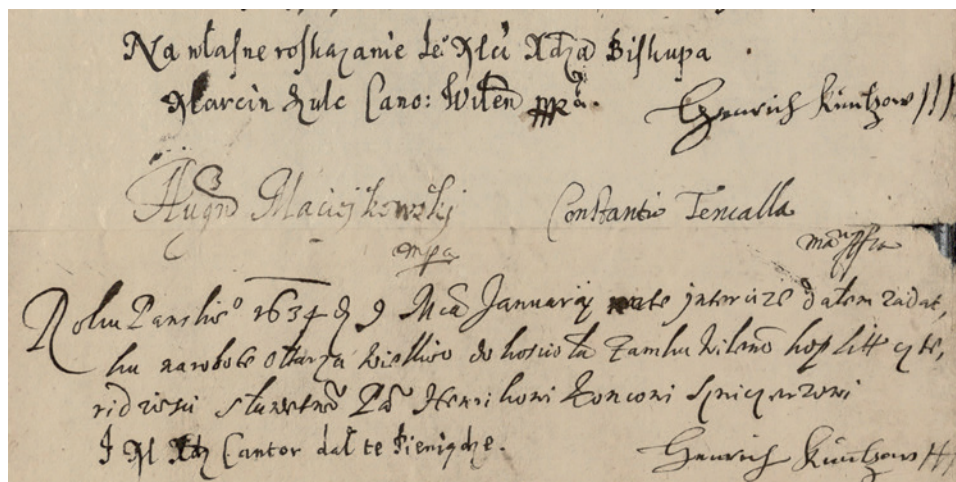
¹⁶ Chodzi o miejscowość położoną nad Berezyną w dawnym pow. oszmiańskim, należąca do dóbr stołowych biskupstwa wileńskiego. *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, red. B. Chlebowski, t. 15, cz. 1, Warszawa 1900, s. 71.

¹⁷ W aktach kapitulnych zanotowano, że biskup 5 stycznia 1635 roku dał na ołtarz 500 kop litewskich groszy. J. Kurczewski, *Kościół zamkowy, czyli katedra wileńska w jej dziejowym, liturgicznym, architektonicznym i ekonomicznym rozwoju*, cz. 3, *Streszczenie aktów kapituły wileńskiej*, Wilno 1913, s. 124, 126.

¹⁸ LVIA LM nr 111, k. 720v (mikrofilm).

Objaśnienia terminów technicznych oraz osób przywołanych w tekście sporządzono w przypisach rzeczowych.

LVIA F. 1135, AP. 4, B. 479, KONTRAKT NA WYSTAWIENIE OLTARZA GŁÓWNEGO DO KATEDRY WILEŃSKIEJ (IL. 1)

Il. 1. Podpisy Henryka Kuntzowa, Augustyna Maciejkowskiego i Constantina Tencalli

[k. 3] Stało się postanowienie między Jaśnie Wielebnym Panem Je(go) M(oś)cią ks(ię)dzem Abrahamem Woyną¹⁹ z łaski Bożej biskupem wileńskim etc. I między uczciwym p. Henrikiem Kuntzaw [sic!] snyczerzem nieświeskim²⁰ takie: iż pomieniony p. Henrik podjął się i powinien zrobić ołtarz wielki do kościoła katedralnego wileńskiego, wysoki na 28 łokci polskich oprócz statuy a szeroki na 17 łokci polskich²¹, według wizerunku, który sam odrysował na ten ołtarz i na nim się podpisał, jako najlepiej i najkształtniej z siedmiu posagów albo osób, odmieniwszy jednak cokolwiek jeśli się po tym co będzie zdało odmienić i poprawić Je(go) M(oś)ci k(ię)dzu biskupowi albo kapitule wileńskiej. A ma i powinien będzie ten pomieniony ołtarz zrobić i zgotować, najdalej za rok od poczęcia roboty rachując,

¹⁹ Abraham Woyna (1569-1649) – kanonik kapituły wileńskiej, kanclerz Akademii Wileńskiej, od 1611 roku biskup tytularny metoneński i sufragan wileński. W latach 1626-1631 biskup żmudzki, a następnie wileński. Elektor Władysława IV. Zahorski, *Katedra wileńska*, s. 206; J. Kurczewski, *Biskupstwo wileńskie od jego założenia aż do dni obecnych...*, Wilno 1912, s. 42-43.

²⁰ Nieśwież – prywatne miasto Radziwiłłów, gniazdo rzymsko-katolickiej linii rodu. W 1634 roku, kiedy podpisano kontrakt V ordynatem nieświeskim był Aleksander Ludwik, wojewoda brzeskolitewski.

²¹ Wymiary ołtarza, przyjmując, że łokieć polski liczy 58,18 cm, wynosiły ok. 16 m wysokości i niecałe 10 m szerokości. Zob. E. Stamm, *Staropolskie miary*, cz. 1, *Miary długości i powierzchni*, Warszawa 1938, s. 17. Błędne wymiary, tj. 16 i 5 m: Jaroszewicz, *Rzeźba ołtarzowa*, s. 320.

i z tyłu zafutrować go statecznie tarcicami²², jako tego potrzeba ukaże i nie ma nic w tym czasie nikomu robić jedno koło tego ołtarza.

A Je(go) M(oś)ć k(ią)dz biskup za tę wszystką robotę powinien będzie dać złotych polskich czternaście set a więcej nic ani zboża ani legumin²³, przy tym drzewa lipowego kłód pospolitych i zwyczajnych kop półtrzeciej²⁴; z osobna kłód lipowych dwanaście na półczwarta sążni²⁵ jako się będzie mogło dostać najmniejszych; tarcic sosnowych trzy kopy²⁶ albo jako potrzeba ukaże, mniej albo więcej, wzdłuż na cztery sążnie, a wzmiasz²⁷ na półtora cala²⁸, a jako mogą być najszersze; dębowego drzewa wancoszu²⁹ sztuk dziesięć na szpongi³⁰.

A pieniądze pomienione czternaście set złotych mają się mu rozdzielić na pięć rat po wzięciu stu złotych zadatku na tę pomienioną robotę, takim sposobem, iż gdy dali P. Bóg przyjedzie z Nieświeża i pocznie robić koło ołtarza, ma się mu dać sto i sześćdziesiąt złotych polskich, a po wyściu trzynastu niedziel ma się mu dać druga rata dwieście i sześćdziesiąt złotych. Po skończeniu zaś trzynastu niedziel ma się mu dać trzecia rata, także dwieście i sześćdziesiąt złotych. Znowu po wyściu trzynastu niedziel ma się mu dać czwarta rata dwieście i sześćdziesiąt. A po skończeniu zaś trzynastu niedziel ma się mu dać piąta rata dwieście i sześćdziesiąt złotych także. A na postawienie i dokończenie ze wszystkim ołtarza ma się mu zatrzymać sto złotych, które mu będzie powinno oddać, [k. 3v] gdy już pozłocisty i pomalowany ołtarz postawi i z tyłu go tarcicami wyfutruje i jako potrzeba dokończy.

Do tego mają mu dać od Je(go) M(oś)ci ks(ię)dz biskupa drzewa albo żerdzi i tarcic do rusztowania dla stawienia ołtarza i żelaza na klamry etc. Co będzie potrzeba.

W Wilnie ma mieć mieszkanie wolne i przestronne na robotę i składanie roboty ołtarzowej, a mianowicie dom wielki drewniany po nieboszczyku ks(ię)dzu

²² Tj. obić obrobionymi deskami. K. Podczaszyński, *Nomenklatura architektoniczna, czyli słowomienik cieślących polskich wyrazów*, Warszawa 1854, s. 28-29; *Słownik języka polskiego*, red. W. Doroszewski, <https://sjp.pwn.pl/doroszewski> (dostęp: 12.12.2022).

²³ Tj. artykułów spożywczych. *Słownik języka polskiego*, red. W. Doroszewski, <https://sjp.pwn.pl/doroszewski> (dostęp: 12.12.2022).

²⁴ 2 i pół kopy (60 sztuk), czyli 150 kłód drzewa lipowego. Tamże.

²⁵ 3 i pół sążni (1,758 m), czyli desek długich na nieco ponad 6 m. Tamże; Stamm, *Staropolskie miary*, s. 31.

²⁶ Tj. 180 desek sosnowych.

²⁷ Wzmiasz, tu wzmiasz – grubość. *Słownik języka polskiego*, oprac. S.B. Linde, t. 4, Warszawa 1814, s. 568.

²⁸ Cal wynosił 2,4 cm, a zatem deski te miały 7 m długości i niemal 4 cm grubości. Stamm, *Staropolskie miary*, s. 30.

²⁹ Wanczos – ociosane drzewo. *Słownik staropolski*, red. S. Urbańczyk, t. 10, Kraków 1988-1993, s. 41.

³⁰ Połączenie czy też spojenie desek, ale też kawałek drewna (deska) służąca do łączenia. Tu zapewne deska odpowiednio wycięta (np. z profilem w jaskółczy ogon), której zadaniem było usztywnienie płaszczyzny z pionowych desek. *Słownik języka polskiego*, red. W. Doroszewski, <https://sjp.pwn.pl/doroszewski> (dostęp: 12.12.2022).

Hermanowicz³¹ od J(ego) M(ości) ks(ię)dz(a) biskupa ukazany, w tyle ogrodu Je(go) M(ości)ci³². A na opał ma sobie p. Henrik drwa kupować za swoje pieniądze. Na co dla lepszej pewności obie strony się podpisały. W Wilnie 8 January 1634. Na własne rozkazanie Je(g)o M(ości)ci ks(ię)dz(a) biskupa Marcin Szulc³³ cano(nik) wileń(ski) mpa³⁴

Heinrich Küntzow MP

Aug(sty)n Maciejkowski³⁵ mpa Constantio Tencalla³⁶ mau pra

Roku Pańskie(g)o 1634 9 m(iesią)ca January na tę intercyzę dałem zadatku na robotę ołtarza wielkiego do kościoła zamku wileń(skiego)³⁷ kop litt. czterdzieści sto³⁸ temuż pa(nu) Henrikowi Koncowi [sic!] snycerzowi

JM ks(ią)dz cantor³⁹ dał te pieniądze

Heinrich Küntzow MP

A osobliwie contr(a)n(c)tuje i za przyjazd do Wilna temuż tegoż dnia i roku dałem kop litt. os(ie)m

Heinrich Küntzow MP

³¹ Sebastian Hermanowicz – w 1616 roku mianowany kanonikiem wileńskim. Kurczewski, *Kościół zamkowy*, s. 101, 105.

³² Tj. na tyłach pałacu biskupiego, położonego naprzeciw zabudowań Akademii Wileńskiej i kościoła pw. św. Jana Chrzciciela.

³³ Marcin Szulc (1595-1640) – w 1616 roku mianowany kanonikiem wileńskim jako kleryk „mniejszych święceń”. W katedrze wisi jego skromne epitafium, które sam sprawił (1635). Był fundatorem srebrnego kielicha do katedralnego skarbcza, roboty augsburskiej z 1624 roku, oraz strojów liturgicznych dla katedralnych wikariuszy. Prowadził z polecenia bp. Abrahama Woyny część jego inwestycji w katedrze. Zahorski, *Katedra wileńska*, s. 149, 164; Kurczewski, *Kościół zamkowy*, s. 102, 122, 124, 126-127, 135.

³⁴ Skrót mp/mpa/mau pra daje rozwinięcie „Manu propria” – własną ręką.

³⁵ Zapewne jeden z twórców pracujących przy remoncie katedry i jej wystroju. Notowany tylko w tym jednym dokumencie. Zob. przypis nr 10.

³⁶ Constante Tencalla (ok. 1590-1646) – architekt i kamieniarz, spowinowacony z Carlem Maderną, w którego warsztacie od ok. 1609 roku doskonalił swoje umiejętności, pracując m.in. przy Bazylice św. Piotra. W Wilnie pojawił się w grudniu 1623 roku wraz z kuzynem Giacomem (notowany do 1643). Z Constantem Tencallą łączy się prace na zamku, a przede wszystkim przy kaplicy św. Kazimierza. Miał zaprojektować kościół pw. św. Teresy i pałac Janusza Radziwiłła. Od 1637 roku przebywał w Warszawie, pracując dla dworu królewskiego i jego kręgu, dla karmelitów bosych i pijarów. H. Osiecka-Samsonowicz, *Tencalla Costante*, s. 463-470.

³⁷ W źródłach katedrę wileńską określano często jako kościół zamkowy, co podkreślało jej położenie w obrębie stołecznej rezydencji wielkksiążęcej. Jednocześnie, jak zauważył Marek A. Janicki, zespalamo w ten sposób główne miejsce sprawowania władzy z miejscem jej sakralizowanej inauguracji i wiecznego spoczynku władców. Katedra wileńska w zamyśle Władysława Jagiełły miała być nekropolią Olgierdowiczów. Ostatecznie stała się przede wszystkim miejscem pochówku biskupów i kanoników wileńskich, w tym osób przywołanych w omawianym dokumencie. Janicki, *Grób i komemoracja*, s. 772, 776.

³⁸ Kopa groszy litewskich dawała 2,5 zł.

³⁹ Tj. Wojciech (Albert) Żabiński (zm. 1651) – notariusz (1627), prałat-kantor (1631) wileński, dziekan (1635), proboszcz szpitalnego kościoła pw. Marii Magdaleny. Kurczewski, *Biskupstwo wileńskie*, s. 83, 160; tenże, *Kościół zamkowy*, s. 109-110, 116, 118-119, 126, 129, 145, 148, 152, 154, 158-159, 162.

+ April 12 tegoż roku 1634 + dałem temuż pa(nu) Hendrikowi [sic!] na tąż robotę ołtarza do kościoła zamku wileń(skiego) kop litt. sześćdziesiąt i cztery Wojciech Żabiński c(anonicus) v(ilnensis) MP

Heinrich Küntzow MP

[k. 4] Tegoż roku 1634 d. 5 Julia temuż pa(nu) snycerzowi dałem na drugą ratę kop litewskich sto i cztery Albi Żabiński c(anonicus) v(ilnensis) mp.

Heinrich Küntzow MP

Tegoż roku 1634 d. 6 Octobra temuż pa(nu) snycerzowi dałem na tąż robotę kop litt. sto i cztery

Wojciech Żabiński cant(or) wileński mp

Heinrich Küntzow MP

Roku 1635 d. 5 January

dałem temuż snycerzowi na tąż robotę

kop litt. sto i cztery Adam Zabłocki⁴⁰

kan(oni)k prob(osz)cz wieleb(nej)

kap(i)t(uł)y wileń(skiej) mpa

Heinrich Küntzow MP

Tegoż roku d. 22 Marca

dałem temuż p. snycerzowi

na tąż robotę kop litt. sto cztery

Adam Zabłocki kan(oni)k prob(oszc)z

kap(itu)ły wileńsk(iej)

Heinrich Küntzow MP

REFERENCES / BIBLIOGRAFIA

Źródła

Lietuvos Valstybes Istorijos Archyvas (LVIA)

f. 1135, ap. 4, b. 479, Kontrakt na wystawienie ołtarza głównego do katedry wileńskiej (il. 1).

Materiały do dziejów rzemiosła artystycznego w Wielkim Księstwie Litewskim (XV-XIX w.), oprac. E. Łopaciński, Warszawa 1946.

Opracowania

Adamski Jakub, *Co może nam powiedzieć typ przestrzenny gotyckiej katedry w Wilnie? Rozważania o relacjach między formą i funkcjonalnością średniowiecznych katedr w Środkowej Europie i w obszarze nadbałtyckim*, „Studia Waweliana”, 22-21 (2022) s. 21-37.

Homolnicki Michał, *Kilka uwag nad dziełem „Wilno od początków jego do roku 1750”, przez J.I. Kraszewskiego, tom I, 1840; tom II, 1841*, „Wizerunki i Roztrząsania naukowe. Poczet nowy drugi”, 22 (1841) s. 5-221.

Instrukcja wydawnicza dla źródeł historycznych. Od XVI do połowy XIX wieku, red. K. Lepszy, Wrocław 1953.

Janicki Marek A., *Grób i komemoracja wielkiego księcia Aleksandra Witolda w katedrze wileńskiej w kontekście upamiętnienia Władysława Jagiełły w katedrze krakowskiej*

⁴⁰ Adam Zabłocki (zm. 1648) – od 1617 roku kanonik wileński, słynął z dobroczynności. Zahorski, *Katedra wileńska*, s. 150; Kurczewski, *Biskupstwo wileńskie*, s. 110; tenże, *Kościół zamkowy*, s. 101-102, 105, 109, 115-116, 118, 131, 142.

- i propagandy jagiellońskiej XIV-XVI w.*, „Przegląd Historyczny”, 111 (2020) z. 4, s. 769-814.
- Jaraszewicz Aleksander A., *Rzeźba ołtarzowa na ziemiach białoruskich w pierwszej połowie XVII wieku*, w: *Sztuka ziem wschodnich Rzeczypospolitej XVI-XVIII w.*, red. J. Lileyko, Lublin 2000, s. 317-333.
- Kołaczkowski Julian, *Wiadomości dotyczące się przemysłu i sztuki w dawnej Polsce*, Kraków 1888.
- Kowalski Marek Daniel, *Nieznany dokument papieski dla Andrzeja, pierwszego biskupa Seretu i Wilna, i powstanie biskupstwa wileńskiego*, „Studia Źródłoznawcze. Commentationes”, 53 (2015) s. 123-134.
- Kurczewski Jan, *Biskupstwo wileńskie od jego założenia aż do dni obecnych...*, Wilno 1912.
- Kurczewski Jan, *Kościół zamkowy, czyli katedra wileńska w jej dziejowym, liturgicznym, architektonicznym i ekonomicznym rozwoju*, cz. 3, *Streszczenie aktów kapituły wileńskiej*, Wilno 1913.
- Lietuvos dailininkų žodynas*, t. 1, XVI-XVIII a., sud. A. Paliušytė, Vilnius 2005, s. 163.
- Osiecka-Samsonowicz Hanna, *Tencalla Costante*, w: *Słownik architektów i budowniczych środowiska warszawskiego XV-XVIII wieku*, red. P. Migasiewicz, H. Osiecka-Samsonowicz, J. Sito, Warszawa 2016, s. 463-470.
- Paknys Mindaugas, *Kult świętych na Litwie od XV do początku XVII wieku: efekt polityki Kościoła katolickiego czy przejawy odmienności kulturowej?*, w: *Środowiska kulturotwórcze i kontakty kulturalne Wielkiego Księstwa Litewskiego od XV do XIX wieku*, red. U. Augustyniak, Warszawa 2009, s. 131-151.
- Pasierb Janusz Stanisław, *Problematyka sztuki w postanowieniach soborów*, „Znak”, 16 (1964) nr 12, s. 1460-1480.
- Podczaszyński Karol, *Nomenklatura architektoniczna, czyli słowomienik cieślących polskich wyrazów*, Warszawa 1854.
- Samsonowicz Hanna, *Kaplica św. Kazimierza w Wilnie i uroczyste przeniesienie relikwii świętego w 1636 roku*, w: *Sztuka ziem wschodnich Rzeczypospolitej XVI-XVIII w.*, red. J. Lileyko, Lublin 2000, s. 335-347.
- Słownik artystów polskich i obcych w Polsce działających (zmarłych przed 1966 r.). Malarze, rzeźbiarze, graficy*, red. J. Maurin-Białostocka, J. Derwojed, t. 4-5, Warszawa 1986, 1993.
- Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, red. B. Chlebowski, t. 15, cz. 1, Warszawa 1900.
- Słownik języka polskiego*, oprac. S.B. Linde, t. 4, Warszawa 1814.
- Słownik staropolski*, red. S. Urbańczyk, t. 10, Kraków 1988-1993.
- Stamm Edward, *Staropolskie miary*, cz. 1, *Miary długości i powierzchni*, Warszawa 1938.
- Zahorski Władysław, *Katedra wileńska*, Wilno 1904.

Netografia

- Słownik języka polskiego*, red. W. Doroszewski, <https://sjp.pwn.pl/doroszewski> (dostęp: 12.12.2022).

**KONTRAKT Z HENRYKIEM (HEINRICHEM) KÜNTZOWEM
Z 1634 ROKU NA OLTARZ GŁÓWNY DO KATEDRY WILEŃSKIEJ –
CENNE ŹRÓDŁO Z ROZPROSZONEGO ARCHIWUM KATEDRALNEGO
DO JEJ BAROKOWEGO WYSTROJU**

Streszczenie

Artykuł przytacza cenne źródło do wczesnobarokowego, niezachowanego wystroju katedry wileńskiej, które zostało zniszczone w 1655 roku, kiedy rozpoczęła się pięcioletnia okupacja Wilna przez wojska moskiewskie. Twórcą ołtarza, który został ściśle dopasowany do gotyckiego prezbiterium, był snycerz z Nieświeża Henryk Küntzow. Wykonał on ołtarz dwukondygnacyjny i pozłacany, zapewne oparty o schemat łuku triumfalnego. Powstanie takiej struktury z jednej strony wiązało się z przemianami we wnętrzach świątyń w duchu kontrreformacji, a z drugiej strony wpisywało się w doposażanie katedry wileńskiej przed uroczystościami przeniesienia relikwii św. Kazimierza do nowo wzniesionej kaplicy – sanktuarium (1636).

Słowa kluczowe: Wilno; katedra; Henryk Küntzow; bp Abraham Woyna; kanonicy wileńscy